

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond

Keelest meeleni

Teesid

EKM FO väljasõiduseminar

26.-28. juunil 2006

Tartu

Koostanud: Mare Kõiva
Korrektuur: Luule Krikmann
Küljendus: Liisa Vesik

Seminar on seotud sihtfinantseeritava teemaga “Eesti ja teiste rahvaste folkloor: pärimus, identiteet ja globaliseerumine” 0032472s03
Seminari ettekanded on seotud ETF grantidega nr. 6824, 6759

Seminarile on küsitud toetust Eesti Kultuurkapitalilt

ISBN-13: 978-9949-418-49-7
ISBN-10: 9949-418-49-6

© Autorid, EKMFO

Sisukord

Staroobrjatsšeskaja eshatologija v kontse 20 – natšale 21 stoletija (na materiale popovtsev Rumõnii). *Jekaterina Anastassova, Bulgaaria*

Gümnaasiumiõpilaste kõnekäändude-alasest teadmusest küsitluse põhjal. *Anneli Baran*

Mitmekülgne pärandmaastik. *Raivo Kalle*

Sõnajärjemallid komi keeles. *Nikolai Kuznetsov*

Puujumalate aeg. *Mare Kõiva*

Pärandi säilitamisest maastikul: looduslike pühapaikade näitel. *Marju Kõivupuu Torp*

Poliitilised anekdoodid tänapäeva Eestis (Postsocialism and Humour: Political Humour in Contemporary Estonia). *Liisi Laineste*

Suur valge pealik külastab põhjamaa šamaani ehk 30 aastat hiljem. *Aado Lintrop*

Kohanimed IVB bibliograafias. *Karin Maria Rooleid*

Koolipärimus Noarootsis ja Vormsil 2006. aasta kevadel. Linnulennul Eesti-Rootsi koostööprojektist “Skrattar bäst som skrattar mest”. *Piret Voolaid*

Usk ja elu. Ello Kirsi jutustajate tüüpe. *Kristi Salve*

Tšuktši šamaanide ravimisriitustest. *Ülo Siimets*

Eesti Põllumajandusmuuseum traditsioonimuutuste kajastajana. *Ell Vahtramäe*

Vaba sõnaühendi ja kujundkõne vahekorra EKFA näitel. *Asta Õim Nii ei jõua mitte kusagile. 'Ebaõnne'-väljenditest. Katre Õim*

Старообрядческая эсхатология в конце 20 – начале 21 столетия (на материале поповцев Румынии)

Екатерина Анастасова

Доклад рассматривает эсхатологические концепты, связанные с периодом перехода в румынском обществе после 1991 г. на материалах автора, собранных при полевых исследованиях в районе г. Тульча, Румыния в 2004–2005 г.

Как известно, основными мотивами, поддерживающими конфессиональные устои старообрядчества, является апокалиптические мотивы, связанные в основном с “Апокалипсисом” Иоанна. Как в прошлом (начиная с зарождения старообрядчества в период Средневековья), так и в период пост-модернизма, апокалиптическое явление Антихриста, “антихристова печать”, и т.д., как и их “разпознавание” (раскодирование) в современности, являются одной из центральных тем старообрядческой культуры. Доклад рассматривает интересные старообрядческие ассоциации с переменами, наступившими в румынском обществе, в контексте традиционных новозаветных представлений (интерпретации власти и ее поведения, социальной политики, медийной ситуации и пр.).

Основные выводы доклада связаны с анализом источниками старообрядческих ассоциаций и их интерпретацией, которые отражают глубокие перемены, наступившие в консервативном старообрядческом обществом в период пост-модернизма.

Gümnaasiumiõpilaste kõnekäändude- alastest teadmusest küsitluse põhjal

Anneli Baran

Kuigi vanasõnade- ja fraseologismide-alase teadmuse uuringud eri keelte kõnelejaskondade seas on üldlevinud, puuduvad Eestis täni- ni vastavad küsitlused. Selgitamaks välja mõningate populaarsemate vanemate fraseoloogiliste väljendite tuntust ja tegelikku, s.o täna- st aktualisatsiooni, otsustasin kõnekäändude ja fraseologismide and- mebaasis sisalduva materjali põhjal läbi viia küsitluse nooremate keelekasutajate – gümnaasiumi vanema osa õpilaste – seas. Lülita- des nimistusse reeglina väga vanad väljendid (varaseimad fikseeringud 18. saj algusest), soovisin saada selgust, kuivõrd tun- takse kooliõpilaste seas n-ö traditsioonilisi (või traditsiooniliseks peetavaid) fraseologisme. Ankeetküsitluse teiseks eesmärgiks oli soov saada täpsemat teavet ka fraseologismi tähenduse ja kasuta- missituatsiooni kohta, s.t väljendi tundmise korral soovisin ka lähe- mat seletust. Küsitlust kokku võttes võib väita, et traditsioonilis- teks peetavad väljendid osutusid täiesti “elavateks” ka tänaste noor- te seas.

Mitmekülgne pärandmaastik

Raivo Kalle

Tänapäeval kasutame üha tihedamini meid ümbritseva elukeskkonna kirjeldamiseks sõnu *loodus*, *maastik* jt. Need sõnad pole kuigi vanad, veel XX sajandi teisel kümnendil käibis sõna *maastik* Eestis põhiliselt kirjakeeles. *Looduse* sõnatüveks on *loodud*, kunagi loodud ja nüüd on ta valmis ja lõplik. *Maastik* tuli meile sõnana Euroopast, kus ta sai omakorda alguse Madalmaade maalikunstnike idüllilistest loodusmaalidest. Järelikult tähendab maastik meid ümbritsevate paikade hetkede jäädvustamist.

Meie esivanematel polnud vajadust nende sõnade järele, sest neid ümbritsev “loodus” polnud ju valmis, vaid muutuv, ja “maastik” oma metsade, jõgede, järvede, mägede, orgude, põldude, heinamaadega oli püsinud muutumatuna sajandeid nii, et polnud vaja hetke vaadet sõnades edasi anda, sest ta oli ju olemas. Euroopas alanud kiire tööstuse ja linnade areng ning sellega seoses rahvastiku suuremine tõi kaasa ulatuslikud muutused looduskeskkonnas ja maastikes. Need muutused jõudsid ka siia ja Eesti ärkamisajal alguse saanud Euroopa matkimine tõi meid meelde ja keelde seal valitsevad arusaamad ümbritsevast elust. Et võrrelda muutust, oligi vaja pidepunkti, milleks sobisid need sõnad. Loodud valmis loodus oleks siis see hetk, kui inimene pole teda muutnud; mida rohkem muutust, seda vähem looduslik. Samas, maastik võib olla ka inimese kaasabitav pidevas muutumises; aastaajad, varjude liikumine erinevatel kellaaegadel – need on pigem tausta täiendamiseks. Maastiku mõistega käib alati kaasas teadmine, et seal on tegutsenud inimene, ka puutumatu loodust vaadates maalilt või fotolt, on tunne, et seal on inimene, sest keegi on selle hetke jäädvustanud. XX sajand ja eriti selle teine pool on toonud kaasa pöördumatud muutused ümbritse-

vas, kadunud on juba meie vanavanemate silmadele paistnud vaa-
ted ja nüüd on kord juba vanemate meeltes olnud paikade käes. Eestit
iseloomustavad maastikuvaated – sopilised metsaääred, looklevad
jões, päikeseloojangud liivasel rannal, rändrahnud, allikad – ühest
määratlust iseloomustamiseks pole, sest liiga suured on erinevused
Lõuna- ja Põhja-, Ida- ja Lääne-Eesti vahel.

Kuid paikselt elanud inimene on oma ümbrust kujundanud nii,
et see on samuti sajandeid püsinud homogeenena – niidetud lu-
had, hooldatud puisniidud, põldude keskel talud põlispuudega, kää-
nulisel teed. Lisaks välistele märkidele annab paikne inimene ko-
hale nimesid, tekivad lood ja legendid olnud või olemata sündmus-
test, mis antud paigaga seotud. Neid mäletatakse seni, kuni on veel
elavaid, kel on huvi neid edasi rääkida ehk pärandada. Vanade põ-
liselanike kadu ja noorte järelkasvu puudus, linnastumine ja
valglinnastumine, elutavade ja mõtteviiside muutused – need on
mõned põhjused paljudest, miks kaob pärand. Nüüd oleme haka-
nud mõtlema mitmekesisuse väärtustele ja loonud uusi sõnu neid
kirjeldama. Üks paljudest ongi *pärandmaastik*, maastik, mis oli meie
esivanematele koduks.

Oma ettekandes keskendun omapärasele pärandmaastikule
Narva jõe lähtes. Pärandi poolelt on ettekandes esindatud Ida-Vi-
rumaa suurima pärandkoosluse, Struuga luha kujunemine, luhaga
piirnevate kolme küla, Vasknarva, Jaama ja Karoli ajalugu. Maasti-
ku osas annan lisaks ülevaate Narva ja Jaama jõe ning Karoli oja,
Vasknarva luitemänniku ja Vasknarva sooladest.

Sõnajärjemallid komi keeles

Nikolai Kuznetsov

Sõnajärge komi lauses peetakse vabaks. Ent päris vaba see ei ole, sest just sõnade omavaheline paigutus on sageli ainus vahend väljendamaks sõnadevahelisi süntaktilisi seoseid sõnaühendites ja lausetes.

Komi keel on säilitanud mõningaid soome-ugri algkeele süntaksile omaseid jooni, näiteks genitiivsete käänete vormides sõnade prepositsioon, täiendi funktsioonis nimisõnade prepositsioon jm. Lisaks on komi laiendamata lihtlausetes ülekaalus selline struktuur, kus subjekt (subjektifraas) eelneb predikaadile (predikaadifraasile).

Komi keele süntaksit on suurel määral mõjutanud vene keel, mis on seletatav nende keelte ammuaegsete kontaktidega. Selles seisneb ka komi keele põhimõtteline erinevus lähisugulaskeelest udmurdi keelest, milles nn “uurali süntaksi” säilimisele aitavad kaasa tihedamad kontaktid turgi keeltega. Erinevalt udmurdi keelest kasutab komi keel suuremal määral vene süntaksi mudeleid.

500 komi lauset sisaldava kogumi analüüsist ilmneb, et kõige sagedasemad sõnajärjemallid on komi keeles SVX, XVS ja VXX. Sõnajärjemudeli SXV (“turgi sõnajärg”) esinemissagedus komi keeles on vaid 1%. Samas on see M. Vilkuna andmete järgi kõige sagedasem lausestruktuur udmurdi keeles.

Ka Vilkuna poolt tehtud komi lausete korpuse analüüsis osutub struktuur SVX (transitiivses lauses SVO) domineerivaks. Erinevused minu ja Vilkuna analüüsi tulemustes (nii kõige sagedasemate sõnajärjemallide kui arvandmete osas) on suurel määral tingitud stilistiliselt ja žanriliselt erinevate tekstide kasutamisest. Kõik minu analüüsitud laused on võetud võimalikult neutraalse stiiliga teks-

tist. Ent “turgi” mudel SXV on üsna sagedane komi kõnekeeles, aga ka kirjalikes tekstides.

Komi sõnajärjemallide esinemissagedused on üsna sarnased eesti keele omadega. Ka eesti keeles on K. Taeli statistika kohaselt kõige sagedasemad mudelid SVX, XVS ja XVX.

Puujumalate aeg

Mare Kõiva

Pseudomütoloogiliste paikade ja jumalakujude loomine või kirjeldamine trükistes ja konkreetsetel maastikul on kestnud aastasadu. G. Nanni kirjeldus Reini ja Doonau jõgede vahel laiunud muistsest kõrgetasemelisest riigist, mille rajanud üks Noa poegadest, on üks huvitav näide rahvusliku eneseteadvuse tõusuga loodud alternatiivsetest panteonidest ja väärilise ajaloo kirjutamise katsetest Euroopa rahvaste kujunemise loos. Järgnevatel sajanditel loodi neid järjest juurde. Iga seesugune katse on olnud mõneti alternatiivne haru, kuid on kuulunud ometigi kokku oluliste tähistega vastava rahva kultuuri- ja ajaloo.

Missugused on olnud katsed täita eestlaste kultuuriruum oma mütoloogiliste kujude ja paikadega? Urmas Sutrop arutles hiljuti oletatavate paganlike eestlaste puust jumalakujude üle Oleviste raamatukogus, mida mainivad 18.–19. sajandi autorid. U. Sutrop kirjutab:

Eesti muistsetest (maa)jumalatest ja nende panteonist teame üpris vähe. Liivimaa kroonikast on meil teateid saarlaste suurest jumalast Taarapitast ja puust jumalakujudest. Kagu-Eesti viljakusele pühendatud jumala Peko kultusest on meil teateid hilisest ajast ning üks Peko kuju on säilinud.

Tema artikkel oli käesoleva ettekande üks inspireerijaid, ehkki peamiselt on siinjuures püütud vaadelda üht kitsamat ala mahukast temaatikast ja nimelt puuslike püstitamist 20. sajandi Eestis.

Umbkaudu samal ajal U. Sutropi kirjatöös mainitud trükistega on kirjarahvale esitletud muidki pildikesi muistsete eestlaste elulust ja puuslikest, mille visuaalne külg on sama kõnekas kui 19. sajandi kunstnike looming haldjakuningatest ja muistsetest kangelastest/jumalatest. Ent need on üksnes pildid.

Vähemalt 1862. aastast on rajatud ka nn mütoparke, kui meenu-tada siinjuures dr Georg Julius von Schultzi poolt rajatud Friedenthali parki, mille vaatamisväärsused kandsid mütoloogilisi nimesid ja millest alguse saanud perekonnatraditsioonid keetsid Ü. Pärniku sõnul 1940. aastateni. Selle taustal areneb ja inskribeerib ennast Eesti kultuurilukku ja folkloristikasse mitmetahuline pseu-domütoloogia.

Sakraalsete paikade taasloomine aktuaaliseerus siiski 20. sajandil. Alguses kantuna taaralaste liikumisest ja vähestest entusiastidest, laienes loojate ja kasutajate ring mõõtmatult. 1980. aastate lõpus, rahvusliku liikumise kõrgeagadel hakati avalikesse paikadesse (vrd Toomemäele püstitatud puuslikud, mille hävitas Elu Sõna), veel enam aga isiklikesse rituaalide läbiviimise paikadesse püstitama uusi puujumalate kujusid. Funktsioonid on seesugustel kujudel mitmesugused, erinevad on ka nende juures korraldatud riitused.

Pärandi säilitamisest maastikul: looduslike pühapaikade näitel

Marju Kõivupuu Torp

Tänases ühiskonnas on pärandkultuuri kaitsmine väga keeruline – osa muinsuskaitsealuseid objekte on küll osa pärandkultuurist, aga suur osa pärandkultuuri objekte pole arvatud – ja karta võib, et absoluutselt kõiki ei saagi arvata, – kaitsealusteks. Selles kontekstis on väga tähtis paiklik elav traditsioon, põlised kombed ja nende austamine kohaliku rahva poolt ehk siis teisisõnu – kodanikualgatus. Rahvusvaheliste konventsioonide (bioloogilise mitmekesisuse konventsioon, ülemaailmne kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon jne) kohaselt on Eestil kohustus oma loodus- ja kultuuripärandit ning põliskultuurist tulenevaid väärtusi kaitsta. Ent pühapaikade kaitse alla võtmine kulgeb Eestis siiski valulikult – kohalikud omavalitsused kipuvad majanduspiiranguid kas põlgama või pelgama. Probleemiks – eriti traditsioonikandjate vaatekohast – on ka pühakohtade mentaalne ruum: me võime võtta ühe või teise puu, kivi ehk allika kaitse alla ju küll, tema olemasolu ja väärtuse sildiga kinnitada, kuid kui seal puudub inimesel võimalus näiteks volilt tulla-minna, järgida kombeid või sooritada rituaale (kaitsealune objekt asub eramaal!), siis ei teeni selline kaitsmine sageli sisulist eesmärki. Ka meie lastele ei õpetata koolis vm, kuidas looduses, põlistes pühapaikades ning kalmistustel tuleks käituda. Näib, et värvilised sildid ja seletused on suunatud üksnes turistide ligimeelitamiseks, kes kohalikku keelt, kombeid ning kultuuri ei tunne. Pühakohtade süsteemset kaitse alla võtmist takistab tänases Eestis ka vastav puudulik andmebaas – kahjuks pole teada, kuipalju siis tegelikult on neid loodusobjekte või pühapaiku Eesti maasti-

kul, mis vältimatult vajaksid seaduse kaitset, ja missugused need seadused peaksid olema.

Ettekandes tulebki põgusalt kõne alla probleemidering, mis on seotud looduslike pühapaikade kaitsealuse staatuse taotlemisega 2005.–2006. aastal. Seda etnoloogide-folkloristide, omausu-ühenduste, Rohelise Liikumise ja muinsuskaitsete, kohalike omavalitsuste jpt institutsioonide vaatekohast lähtuvalt.

Postsotsialism ja huumor: poliitilised anekdoodid tänapäeva Eestis

Liisi Laineste

Poliitilise huumori rolli nõukogudeaegses Eestis ja teistes Nõukogude Liitu kuulunud riikides on raske alahinnata. Selle kaudu väljendati emotsioone ja üritati kohaneda absurdihõngulise tegelikusega. Anekdoodirääkimine oli populaarne tegevus paljudes seltskondades. Nüüd, kui anekdootide vohamist soodustav keskkond on kadunud, oleks sobiv aeg anda ülevaade iseseisvumisjärgsest poliitiliste anekdootide olukorrast: nende sisust, vormist ja staatusest. Tõenäoliselt ilmneb võrdluses suuri muutusi, mida on oluline kirjeldada nii lihtsalt ülevaate saamiseks kui kaugeleulatuvamate üldistuste tegemiseks poliitilise huumori kasvutingimuste kohta.

Ettekanne kirjeldab poliitilisi nalju Delfi Naljalehel aastatel 2000–2006. Tähelepanu on eristuvatel alamkategoriatel poliitiliste naljade sees (vanad nõukogudeaegsed naljad; uuendatud või kaasajastatud naljad; uued naljad). Samuti arutletakse n-ö kaasajastatud naljade pikaealisuse põhjuste üle. Mööda ei saa minna ka anekdoodirääkimise hääbumisest või suundumisest teistesse kanalitesse, peamiselt internetti.

Ettekanne püüab olukorda kaardistada ning anda initsiatiivi edasiseks aruteluks poliitilise huumori olemusest ja funktsioonidest erinevate poliitiliste režiimide tingimustes.

Suur valge pealik külastab põhjamaa šamaani ehk 30 aastat hiljem

Aado Lintrop

1977. aasta 16. juuli õhtu Taimõri tundras. Madala päikese kiired värvivad punakaks Avami jõe kaldal seisva püstkoja ja panevad ebamaiselt helendama tundras viirgudena kasvavad villpead. Kojas valmistub loitsima nganassaani šamaan Demnime Kosterkin. Tal on juba seljas raske ripatsite ja metallplaatidega rüü ning ta istub, käed süles, koldetagusel šamaanikohal. Šamaani poeg Dulsimjaku soojendab koja keskel raudplaadil põleva tule kohal trummi. Sissekäigust vasakul istuv kaameramees (Rein Maran) kontrollib viimast korda oma aparraati, paremal kükitab režissöör (Lennart Meri), lahutamatu märkmik käes. Nii on üks ligi 30 aasta tagune hetk mulle meelde jäänud. Kummalisel kombel avaldus aga kõige sealsamas järgnenud tähendus minu jaoks alles tänavu, 2006. aasta 29. märtsil, kui nägin esmakordselt Demnime juures ülesvõetud materjalist monteeritud filmi “Šamaan” (1997, L. Meri, E. Säde). Miks nii äkki ja nii hilja?

1977. aastal filmiekspeditsioonidel käies ning 1978. aastal valminud filmi “Linnutee tuuled” vaadates ei teadnud ma praktiliselt midagi ei šamaanidest ega nende ilmavaatest. Romantilise hõimuvaimustuse lainel tõlgendasin Demnime loitsu (niipalju, kui selle tõlge minuni jõudis) poeetilise tagasivaatena müütilise soome-ugri ühtsuse ajastu lõppu. “Linnutee tuulte” 3000 aasta vanuse mehefiiguuri suhu pandud küsimusega “Kas mäletad, kuidas kõik algas?” sobisid eriti Demnime sõnad: “Tänane päev nägi koos peret, mis jäänud Kүүraka Naise hõimust. See oli perekas hõim, kelle hulgas oli palju kaksikuid. Raske oli toita sellist hõimu. Kaugelt võis näha nende suuri kodasid rohuste servadega.” Juured tundusid leitud olevat.

Lennart Meri autorinägemus oli vist nii lummas, et isegi hiljem, Siberi šamaane paremini tundma õppides, ei tekkinud mul kahtlusi muu kui tõlke täpsuse osas. Isegi 1989. aasta septembris Demnime venda Tubjakut filmides ning pärast selle materjaliga töötades ei seostanud ma nähtud rituaale omavahel. Isegi filmi „Šamaan” vaa- dates ei plöksatanud mul peas midagi. Äratundmine saabus alles samal öhtul Tartu bussis.

Kaks erinevat maailma. 1977. aasta 15. juulil (päev enne filmi- mist) käisid Lennart Meri ja Enn Säde Demnimega kohtumas, et rituaali ja filmimise asjus kokku leppida. Millest konkreetselt rää- giti, pole mulle teada, ent filmimeeste nägemus manifesteerub “Šamaanis” Lennart Merile omistatud lausega: “Ütle, Demnime, kui kaua ma veel elan?” Ühe poole nägemus asjast oli seega – suur valge pealik läheb šamaani juurde, et oma elupäevade kestust teada saa- da. Sellele vastavalt on kokku pandud ka kogu film. Ometi on jääd- vustamata jäänud just sellisele mudelile olulised dialoogid šamaani ja külaliste vahel.

Teise poole nägemus – suur valge pealik tuli meiega kohtuma. Muu hulgas tahab ta oma tulevikku teada saada. Kombeid tundma- ta nõudis ta, et paneksime filmimise tarvis selga oma nahkrõivad. Paraku on meil pea ainsatena alles jäänud meie surirõivad, mida tohime kanda ainult kevadiste kõige suuremate pühade ajal. Juba võõraste tulek üksi on ohu allikas. Surirõivaste kandmine valel ajal aga võib lõppeda katastroofiga. Tuleb võtta tarvitusele abinõud hal- bade tagajärgede vältimiseks.

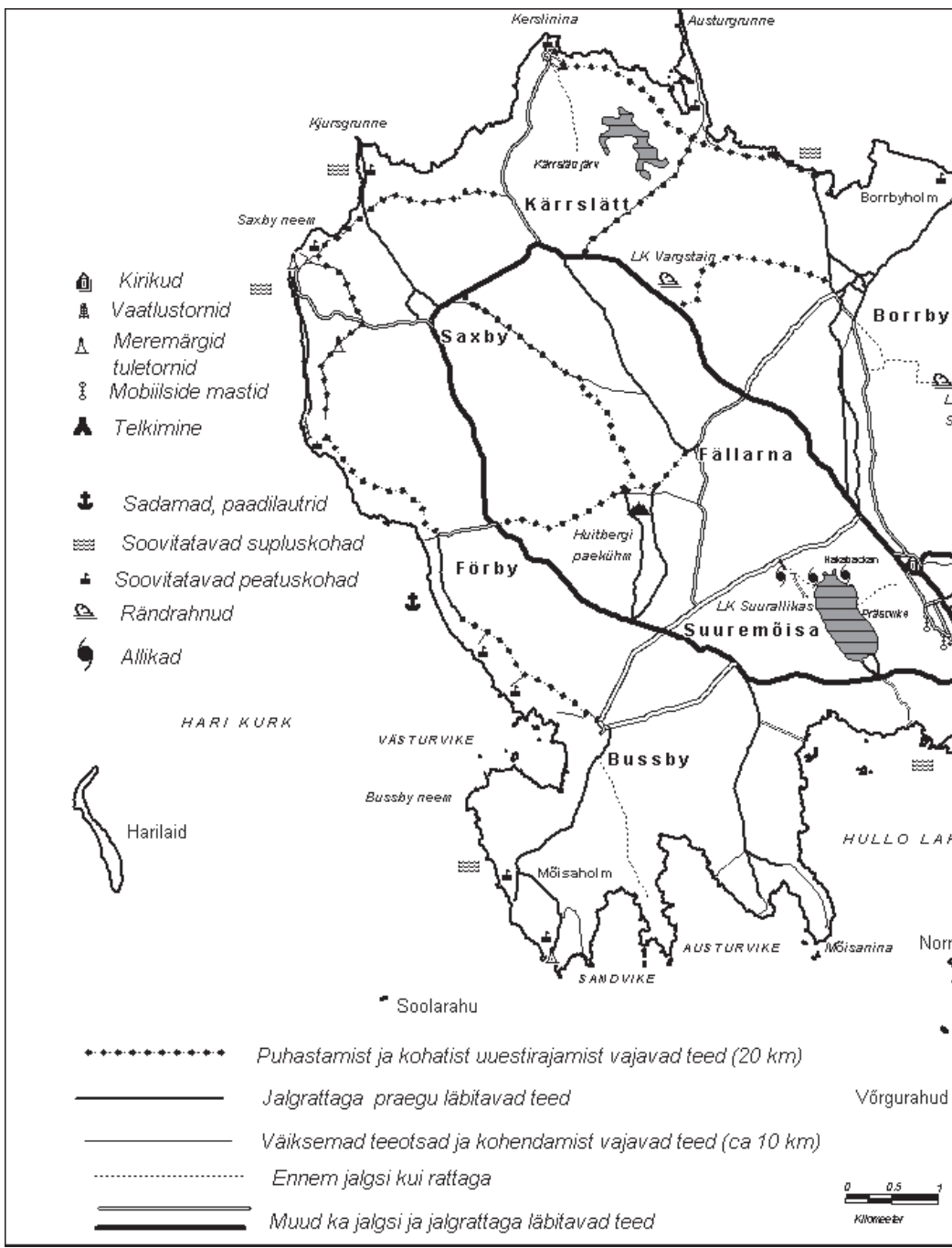
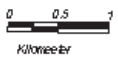
Ja seda Demnime tegigi. Kogu külalistega suhtlemine, niipalju kui seda rituaali käigus toimus, oli kantud eesmärgist tutvustada võõraid šamaani abivaimudele, et seeläbi saavutada kontroll neist lähtuva potentsiaalse ohu üle. Kogu ülejäänud aja tegeles Demnime aga sellega, et kõrvaldada perekonda vale käitumise (surirõivaste kandmise) pärast ähvardav karistus.

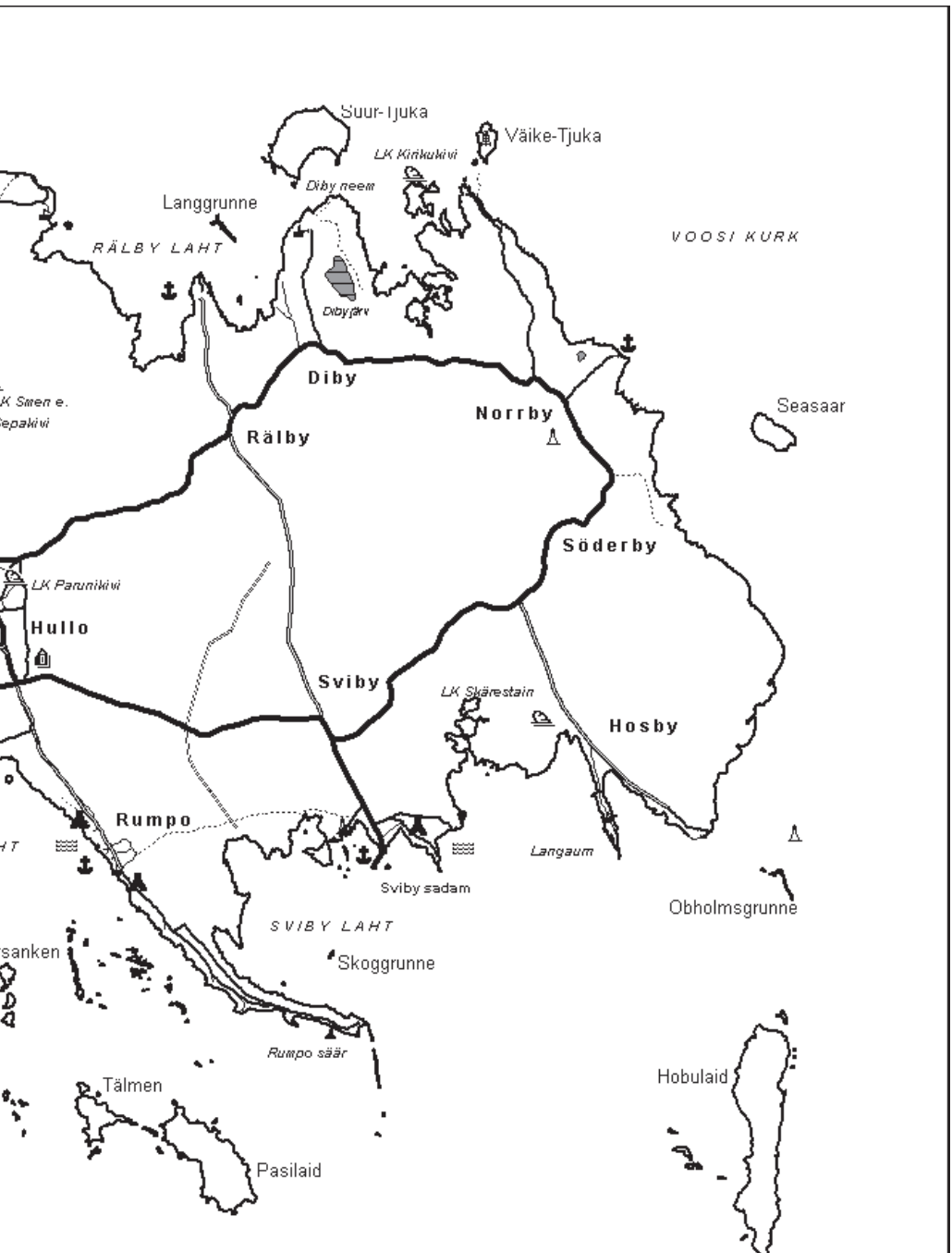
- Kirikud
- Vaatlustornid
- Meremärgid
- tuleornid
- Mobiilside mastid
- Telkimine

- Sadamad, paadilautrid
- Soovitatavad supluskohad
- Soovitatavad peatuskohad
- Rändrahnud
- Allikad

- Puhastamist ja kohatist uuestirajamist vajavad teed (20 km)
- Jalgrattaga praegu läbitavad teed
- Väiksemad teeotsad ja kohendamist vajavad teed (ca 10 km)
- Ennem jalgsi kui rattaga
- Muud ka jalgsi ja jalgrattaga läbitavad teed

Kohanimed IVB bibliograafias

Karin Maria Rooleid

Bibliograafias esinevad kohanimed on määratletud maksimaalse täpsusega. Kui kirjes esineb konkreetne asulanimi, siis lähtub nime määranng vastavast kohanimest, millele on lisatud vastava koha asukohariigi geograafiline kood. Et Rahvusvaheline Standardiorganiatsioon (ISO) on välja töötanud geograafiliste koodide standardi (ISO 3166), siis on otstarbekas kasutada samu koodi ka IVB bibliograafias esinevate kohanimed ja piirkondade määratlemisel.

IVB bibliograafias on esindatud järgmised kohanimetüübid:

1. ajaloolised piirkonnad: (nt. Böhmen = Bohemia, CZ; Preußen = Prussia, DE/PL/RU)

2. geograafilised piirkonnad:

2.1. mäestikud ja mäed (nt. Jura (Gebirge) = Jura (Mountains), CH/DE/FR)

2.2. jõed ja ojad (nt. Donau (Fluss) = Danube (River), EU; Mosel (Fluss) = Moselle (River), DE/FR/LU)

2.3. orud (nt. Bergell (Tal) = Bregaglia (Valley), CH-GR)

2.4. mered ja järved (nt. Bodensee (See) = Constance (Lake), AT/CH/DE ; Ostsee = Baltic Sea, EU)

2.5. saared ja poolsaared (nt. Jütland = Jutland, DE/DK)

3. riigid:

3.1. riigid tervikuna (nt. Estland = Estonia ; Polen = Poland ; Schweiz = Switzerland)

3.2. riigi piirkonnad ilmakaarte järgi (nt. Schweden (Ost) = Sweden (East))

3.3. osariigid: (nt. Tessin = Ticino, CH ; Steiermark = Styria, AT; Vermont, US-VT)

3.4. asulad (nt. Kaunas, LT ; Tampere, FI ; München = Munich, DE-BY)

Ajaloolis-geograafilistel piirkondadel, riikidel ja osariikidel on enamasti olemas saksa-, inglisis- või prantsuskeelsed nimekujud, mis on kasutusel rahvusvahelises kultuuriruumis (nt. Siebenbürgen = Transylvania = Transylvanie, RO). Kuid samal kohanimel on sageli olemas ka omakeelne nimekuju, mis on käibel kas vastava asukohamaa või naabermaade keeltes (nt Transilvania = Ardeal = Erdély = Ardyalo, RO), või oli käibel varasemas ajaloos (nt. Transsilvania = Transsylvania, RO).

Esiialgu on IVB bibliograafial olemas saksa- ja ingliskeelne kohanimeregister, muukeelsed ja ajaloolised kohanimed on abitabeli kaudu liidetud põhiregistriga.

Usk ja elu. Ello Kirsi jutustajate tüüpe

Kristi Salve

Pealkiri on laenatud – see on Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku väljaande pealkiri. Võinuksin panna pealkirjaks ka *Setu õigeusk* – see olnuks viide kunagisele artiklile vepsa õigeusust. Tegelikult on mu praeguse ettekande sõnum selline, et setu õigeusust ilma lähemate piirangute ja määranguteta oleks vale kõnelda. Vepsa õigeusust kirjutades tuginesin enda kogemustele külapäuhadel osalejana, samuti väga paljude erinevate informantide usuteemalistele avaldustele, mis sageli olid spetsiifiliselt ateistliku ühiskonna ametlike uskumustega polemiseerivad. See oli linnulennuline pilt kõigest isiklik-kusest hoolimata.

Väga sageli on uurimuste aluseks suunatud intervjuud, uurija ja informandi pikaajalises koostöös saadud materjal. Juha Pentikäinen on sel moel kirjutanud oma – julgeksin öelda, et klassikalise – usundiantropoloogilise isiku-uurimuse *Marina Takalon uskonto*. Niisugust uurimust polegi naljalt ilma pikaajalise süvenenud autoripoolse materjalikogumiseta võimalik teha, erandiks ehk uuritava päevik või küllalt kogukas üleskirjutatud või helisalvestatud materjal ühelt inimeselt, mida saab hästiuuritud religioosse kogukonna puhul projitseerida sellele kui taustale ja niiviisi selgitada isikupäraseid vaateid, elamusi jne.

Setude õigeusku vaadeldes pole mul vepslastega võrreldavalt ulatuslikku endapoolset kogumistööd – ja pole ka teiste poolt ühe või enama inimese sihipärasel intervjuerimisel saadud katvaid andmehulki. Olen kasutanud materjali, millel on oma vaieldamatud eelised – need on Ello Kirsi setu-ainestikust. Kui Ello Kirss saadeti stipendiaadina teele, siis oli ta ülesandeks juttude, itkude ja tavaõiguse kogumine. Seetõttu on ta talletanud lisaks imemuinasjuttude-

le ka legendilisi muinasjutte ning lisaks fikseerunud pärimusele palju kirjeldusi pühapaikadest, ristikäikudest, individuaalseid arutlusi usuküsimustes ja üleloomulike kogemuste kirjeldusi. On ilme – kuigi see sageli ei tule päevikust välja –, et koguja laskis enast paljuski juhtida informandi kalduvustest – kui see oli *homo religiosus* ja soovis kõnelda, siis võisid usundiliselt relevantsete tekstid moodustada suure osa materjalist. Teistel puhkudel võisid niisugused kas täiesti või peaaegu puududa, ning me ei saa tagantjärele otsustada, kas küsimuses oleva inimese jaoks polnud usk igapäeva elu lahutamatu osa või oli ta püüdeks hoida oma kogukonna pühimat pärimust väljaspoolsete jaoks teadmatutes. On veel ka kolmas olulisem võimalus – nimelt, et kontakt kogujaga jäi liiga lühikeseks ja ei jõudnud lihtsalt sellise küsimuse või märksõnani, mis oleks saanud avatud, kuid mitte aktiivse traditsioonikandja jaoks päästikuks.

Olen valinud E. Kirsi kirjapanekutest 3+3 jutustajat: kolm meest ja kolm naist.

Siin kerkib muidugi kõigepealt vastanduspaar mehed ja naised, kuid ka vana ja s'oo ilma aig, suuline ja kirjalik jne. Nende vahel on loomulikult täheldatav teatav korrelatsioon. On selge, et näiteks see usundiline maailmapilt, mis vaatab vastu kogumikust *Palve, vanapatt ja pihlakas* (materjal pärineb 1990-ndaist aastaist), erineb E. Kirsi materjali omast – kui mõlemat vaadata ühtsena. Samas on E. Kirsi kolmekümnendate lõpu ainetikus siiski näiteid üsnagi erinevast usundilisest maailmapildist, ning seda nii meeste kui naiste hulgas.

Vaatame esiteks põgusalt kolme meest.

Vassil Liivapuu (s. 1871)

Tema oli üks parimaid E. Kirsi jutustajaid. Ta oli kirjaoskamatu kaupmees, suhtlemisaldis, kaval, kahtlemata enda eest seista mõistnud vanamees. Oma repertuaari oli ta omandanud lapsepõlves pimedalt vanaemalt. Repertuaaris on tal rohkesti muinasjutte (ime-muinasjutud, ka legendilised ja novellilaadsed), samuti muistendeid.

On selge, et ta on korralik õigeusklik, kuid ei koorma enast ehk korrapärase paastumisega ja eeldab, et Jumal mõistab nalja. Näiteks paastumise kohta tunnistab ta küll esimese hooga selle jumalikkude algupära, kuid lõpus eeldatakse ometi, et vähemalt osalt on tegu pappide-poolse seadmisega (ERA 209, 122/5(1).

Ossip Viinamari (s 1860)

Tema repertuaar on suhteliselt argine. Esindatud on ajaloopärimus, näiteks jutustus röövimaskäimistest. Sõnaosavalt on jutustatud pajatus vanast Utrast – naistemehest, kel läheb lõpuks väga halvasti. Õige mitu detailirohket teksti on õiguslikest vahekordadest setu külas: eraomandus ja ühisomandus, kohtumõistmine, kerjused jne.

Temalt on üleskirjutusi juba koguse poolest vähem, kuid kvantiteedist kõnekam on kvaliteet: tegemist oli kindlasti loomupärase ratsionalistiga, samas ei leidu tal ühtegi antiklerikaalse, rääkimata siis ateistliku kallakuga arvamusalaldust. Külaühiskonnas oli ta autoriteetne.

Semjon Luik (Saagri Semmo, s .1867)

Jutustaja oli oma põlvkonnas erandlikult kirjaoskaja ning samas sügavalt usklik inimene. Huvitav on ta vestlus Nõukogude Vene soldatiga, kes avaldas ateistlikke mõtteid. Jutud, mis temalt kirja pandud, on legendid – Püha Jüri ja lohemadu, Mikul, 40 pühakut, Jumalainimene Aleksius jne, prohvet Eelijast jutustas ta üsna Piibli järgi. Ristikäikudest jm usuga seotust on ta samuti palju teadnud ja oma teadmist jaganud kogujale.

Kolm naist.

Matro Müüriorg (s. 1868)

Tema repertuaaris on olulisel kohal legendilised muinasjutud, (dualistlikud) tekkelood, ka imemuinasjutte on, kuid neilegi on antud kristlik koloriit: juttu on kirikuskäimisest, antagonistid on vanajuudad, positiivsed tegelased pöörduvad palves Jumala poole, heidavad risti jne. Kristlikust vaatekohast on nähtud selliseid rahvausundilisi tegelaskujusid nagu essütaja, kodukäija jt. Ühtegi puhtseikluslikku ime- või novellilaadset muinasjuttu ta (ülestähendatud) repertuaaris ei leidugi.

Ode Lumõjärv (s. 1865)

Üleskirjutusi temalt on vähem, kuid silmatorkavam kvantiteedist on eelnevast jutustajast erinev vaimsus. Ta repertuaari profiil on kõige ilmalikum. Ilmselgelt on ta eelistanud naljandilisi lugusid (ATU 1370, ATU 1739), koomilisi seiku sisaldavaid (ATU 592) või õudustäratavaid (ATU 363) imejutte. Suure osa ta repertuaarist on

moodustanud rahvausundilised muistendid, mille tegelasteks vana'sita', rahapuugi', aarded, surm jm. Ta on jutustanud ka kombestikust.

Ann Kuldkägo (Korski Annekene, s. 1870)

Eelmisest jutustajast oli Ann Kuldkägo viis aastat noorengi, mis näitab, et erinevus lähtub rohkem inimesest kui sünniaastast. Ta on olnud selgelt religiooset tüüpi inimene ja sellisena tuntud ka ümb-ruskonnas. Tema repertuaaris oli muu hulgas vaimulikke värse. Kirja pandud on ka legende jm pühaks peetavat pärimust, näiteks unenägusid, mis seotud pühastega või millele jutustaja ise on leid-nud religioosse seletuse.

Huvitav on võrrelda Korski Annekest Saagri Semmoga. Võiks öelda ka, et mõlema hingesugulane oli Andrei Prants, kes oli koguja märkuste järgi setustunud eestlane, kuigi võib täheldada ka erine-vaid nüansse.

Tšuktši šamaanide ravimisriitustest

Ülo Siimets

Kindlasti on teema šamaanid ja ravimisriitused pakkunud huvi paljudele ja sellega on tegeldud läbi sajandite.

Võõrsõnade leksikonist leiame, et sõna *šamaan* on pärit evengi keelest ja tähendab hullunud inimest. Sõna seletuses lisatakse, et šamaan on arhailiste ühiskondade nõid, kellel ekstaatilises seisundis olevat võime astuda ühendusse vaimudega ja rakendada oma võimeid haiguste ravimiseks, õnnetuste vältimiseks, jahihõnne saavutamiseks.

Mõned teadlased (näiteks Michael Harner, Jonathan Horwitz) on nimetanud šamaani teadjameheks.

Kes on šamaan? Kes selleks võib saada?

Tšuktšimaal on olemas mõlemad tegelased, nii šamaan (*enenōlin*) kui ka teadjamees (*giulet-remkkōn*). Seejuures on šamaan võimsam ja seega tähtsam tegelane kui teadjamees. Kohtasin Kaug-Põhjas olles mõlemat liiki riituste läbiviijaid. Ma tegin kaasa 6000-kilomeetrisel rännaku tšuktšidest põhjapõdrakarjustega. Meid oli kuus meest, viis tšuktši ja mina. Olin põhiliselt päevases vahetuses. Minu kaaslaseks oli Ejjeli. Tema oli meie põdrakasvatusbrigaadi juures šamaan – riituste läbiviija. Ta oli kindlasti parem ja teadlikum kui tavaline *giulet-remkkōn*, samas ei olnud tema vaade nii terav kui Vaegi šamaanil. Vähemalt meie pilkude ristumisel ei tekkinud pilkude vahel sähvakaid. Tavaelus ongi väga raske eristada, kuhu gruppi riituste läbiviijat liigitada.

Vaegi külast radiaalselt mitmes, õigemini 9 suunas paiknesid 300–500 km kaugusel põdrakasvatusbrigaadid. Sealseteks keskusteks olid jarangadest (põdranahkadest elamu) külad. Igas külas oli 7–12 jarangat. Jarangakülade juurest said alguse põdrakarjade toitumis-

retked karjamaadele ning teatud aja järel jõudis põdrakari jarangade juurde tagasi. Karjas olles ja karjaga ringi liikudes magasid karjused telkides või lausa lahtise taeva all, kui põhjapõdrakari ei olnud jarangade läheduses.

Peaaegu kõikidel tšuktši põdrakasvatusbrigaadidel olid haldjate ja vaimudega suhtlejateks omad šamaanid või teadjamehed *giulet-remkkõn*. Need mehed elasid põhiliselt jarangakülades. Kui paljudes jarangakülades elasid šamaanid, seda ma ei tea. Eeriku põdrakasvatusbrigaadis, mis oli sovhoosi "Put' k kommunizmu" üks paremaid, vähemalt Eeriku jutu järgi, selline mees puudus. Samas tean, et peale meie brigaadi šamaani Ejgeli elas üks šamaan Vaegi külas.

Ettekandes käsitletakse haiguste levikut ja arstiabi olukorda Tšuktšimaal 20. sajandil. Tuuakse näiteid nähtud ja kuulnud šamaanide raviriitustest ja püütakse vastata küsimusele, miks tšuktšid eelistavad haiguse puhul külastada šamaani, mitte haiglat ja arsti.

Eesti Põllumajandusmuuseum traditsioonimuutuste kajastajana

Ell Vahtramäe

Kaasaegse muuseumi tegevus ei piirdu ainult kogude täiendamise, säilitamise, uurimise ja eksponeerimisega. Järjest enam oodatakse muuseumilt meelelahutuslikke, ühtlasi ka harivaid programme ja üritusi. Eesti Põllumajandusmuuseumi programmid on orienteeritud enam noortele külastajatele, sisuks on maaelu ja -kultuuri propageerimine. Selleks korraldatakse õpitubasid ja temaatilisi üritusi. Suur osakaal on kalendritähtpäevade tähistamisel. Ei piirduta ainult vanade kalendritavade tutvustamisega, kavas on koht ka uuematel tähtpäevadel. Sel aastal on kõrvuti küünla-, maarja-, jüri- ja jaanipäevaga peetud koera-aasta saabumist ja laupäevakut. Osalejate, aga ka juhuslike möödujate reageeringud on heatahtlikult mõistvad vanade tähtpäevade ja uustavade suhtes, vastakaid tundeid tekitas aga lähiminekust tuttav laupäevak. Traditsiooni autentsust silmas pidades on kõige ehedamad just nõukogude aja tähtpäevad, uute pühade (sõbrapäev jt) kombestik pole veel välja kujunenud ja vanade tähtpäevade tegelik tähendus kipub juba ununema, teadmised neist on valdavalt õpitud, seda nii osalejate kui korraldajate poolt. Iga selline üritus on suuresti korraldaja looming, millele raamatutest loetud teave seab omad piirid ja annab ette omad stereotüübid.

Koolipärimus Noarootsis ja Vormsil 2006. aasta kevadel. Linnulennul Eesti- Rootsi koostööprojektist “Skrattar bäst som skrattar mest”

Piret Voolaid

Ettekandes käsitlen Ahvenamaa Põhjamaade Instituudi (Nordens Institut på Åland) eestvedamisel korraldatud lastepärimuse projekti, mille eesmärgiks oli 2006. aasta kevadel koguda koolipärimust Ahvenamaalt, Gotlandilt ja Eesti endistelt rannarootsi aladelt. Kogutu põhjal ilmub 2006. aasta septembris rootsikeelne tekstikogumik “Skrattar bäst som skrattar mest” (milles on eesti aines kahes keeles).

Välitööd Eestis toimusid 2006. aasta aprilli- ja maikuus kahes Lääne-Eesti koolis: Noarootsi Koolis (138 õpilast) ja Vormsi Põhikoolis (21 õpilast).

Kolmepäevase reisi Noarootsi võtsin ette üksi, kahepäevase reisi Vormsile tegid minuga kaasa kirjandusmuusemi fotograaf Alar Madisson ja rahvaluulearhiivi teadur Astrid Tuisk. Valisime need väikesed maakoolid folkloorseteks välitöödeks rootslaste ettepanekul, sest nad jäävad Eesti endistele rannarootsi aladele ning meid huvitas just selle, ligi kaheksasada aastat eestirootslastele koduks olnud piirkonna tänane koolipärimus, et saada kasulikku ainekäimasolevale Eesti, Gotlandi ja Ahvenamaa ühisprojektile.

Välitöödel Noarootsis ja Vormsil kasutasin ühesugust metoodikat. Esmalt vastasid lapsed õpetajate juhendamisel küsitluskavadele, mille koostamisel lähtusin 1992. aastal toimunud üle-eestilise koolipärimuse kogumise aktsiooni kavast. Õpilastelt oodati: 1) anek-

doote, 2) mõistatusi, naljaküsimusi ja -ülesandeid, 3) vanasõnu, argiarvamusi ja kõnekäände-paroole, 4) hirmu- ja absurdijutte, 5) paroodiaid, laule, salme, 6) mitmesuguseid ennustamisviise, 7) salmiku-, kaustiku- ja sõbraraamatute repertuaari, 8) muid harrastusi, kombeid ja koerusi, 9) mängu, 10) teavet interneti kasutamise kohta. Seejärel käisin õpilasi kohapeal intervjuuerimas – Pürksis vestlesin 29 peamiselt 4.–6. klassi (10–12-aastase) õpilasega ja Vormsil nelja liitklassiga (8–15-aastastega, ühtekokku 16 õpilast).

Ekspeditsioonide tulemusena jääb arhiivi 90 lehekülge küsitluskava vastuseid Noarootsi Koolist ja 15 lehekülge Vormsi Põhikoolist, ühtekokku üle 5 tunni helisalvestisi, 1,5 tundi videojäädvustusi ja 335 fotot.

Välitöödel kogutud aines osutab traditsioonidele ja innovatsioonidele, globaalsetele ja lokaalsetele ilmingutele ühe väikese piirkonna lastefolklooris. Žanriliselt olid esindatud kõik klassikalised folklooriliigid, nii küsitluskavade vastustes kui ka suulises esituses leidus ootuspäraselt kõige enam anekdoote ja naljaküsimusi, lühivorme, mängu, üllatavalt palju oli usundilisi ja kohamuistendeid.

Tegemist on suures osas üle-eestilise traditsiooniga, mis on levinud nii Vormsil ja Noarootsis kui ka mujal Eestis (Juku-anekdoodid, Rate'i pärimus, mängualustamissalmid, mängud jne). Teisalt võib täheldada pärimuse ülemaailmset levikut ja sarnaseid jooni ka teiste rahvaste pärimusega (blondiininaljad jm). Valdavalt on vanem eesti lastepärimus (Juku-anekdoodid, tšuktšinaljad, teatud mängud) idapoolse päritoluga, järjest suureneb aga läänepoolse ning laiemalt üleilmse traditsiooni osakaal. Eesti on jätkuvalt omanäolise kinnistunud lastepärimusega ida ja lääne vaheline ala.

Lokaalseid jooni kohtab kogutud ainehulgas vähem. Lääne-eestilikud on teatud mängude nimetused (läts). Kohalikku koloriiti lisavad traditsioonilisele põhjale toetuvad laste endi loodud või ka vanematelt kuulnud kummitusjutud (Noarootsis on kummituskohadeks nt sigala, kool ja õpilaskodu, Vormsil endine piirivalvekorдон). Paiga- ja traditsioonisidusus on suures osas katkenud, tuntud kohamuistendeid Pürksi mõisast ja mõisahärrast, Noarootsi kirikust ei ole õnnestunud talletada (kuid sageli ei kuulugi selline kohapärimus just nooremate laste repertuaari). Võrreldes varasema koolipärimusega on märgatav traditsiooni levikut hõlbustavate uute kanalite (internet, mobiilisuhetus) esiletõus. Aktiivne pärimustraditsioon avaldub laste omavahelises suhtlemises, kus vanad tuttavad süžeed ja vormid teisenevad ja sulanduvad vastavalt keskkonna uutele nõudmistele.

Vaba sõnaühendi ja kujundkõne vahekorra EKFA näitel

Asta Õim

Ettekandes esitatavad tähelepanekud põhinevad Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi (EKFA) materjali töötlemise käigus tekkinud probleemide üldistustel.

EKFA ligikaudu 154 000 teksti põhjal on kokku seatud üle 20 000 kõnekäänutüübi. Sellest ei tuleks järeldada, et eesti keel on iseäranis fraseoloogia- ja kõnekäänurikas, vaid seda, et materjali on analüüsitud ja süstematiseeritud pisut teistsugusest vaatenurgast ning meetodid ja arusaamad on harjumuspärasest erinevad, eriti just selles osas, mis puudutab kõnekäänu/fraseologismi ja vaba metafoorse sõnaühendi vahekordi. Ent tuleb arvestada sedagi, et fraseoloogilise ja vaba sõnaühendi vahele ei olegi alati võimalik päris objektiivseid ja selgeid piire tõmmata ning et subjektiivsuse moment jääb selle töö juures paratamatult tajutavaks.

Ettekandes vaagitakse naiivteooriatest lähtuvat keelekasutust ning püütakse selle najal selgitada metafoorse sõnatähenduse ja fraseoloogilise väljendi olemust ja erinevusi, kujundi keelelist vormistust (sõnavorm, sõna, sõnaühend). Pikemalt peatutakse intensiivsuse grammatilise vormistamise tüüpilistel, reeglipärastel mehhanismidel, mis on omased eesti keelele.

Samuti pööratakse tähelepanu mõnedele metafoorse liitsõnaga seotud probleemidele ning vanasõna ja kõnekäänu/fraseologismi vahekorraga seonduvale.

Nii ei jõua mitte kusagile. ‘Ebaõnne’-väljenditest

Katre Õim

Käsitlen ettekandes Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasis sisalduvaid keelendeid, millega väljendatakse ebaõnnestumist, eesmärgiga kirjeldada väljendeid sanktsioneerivaid ja väljendite mõistmise aluseks olevaid semantilisi ülekandeid. Keeleüksuste kinnistumusastmest pean olulisemaks nende kujundlikkust. Kognitiivistliku metafoorteooria kontekstis peetaksegi keelt sekundaarseks, primaarne on ülekanne, projitseering (*mapping*). Ülekanne on alati konventsionaalne, s.o fikseeritud osa meie mõistesüsteemist, üks konventsionaalsetest moodustest mõistestada (*conceptualize*) selliseid abstraktseid mõisteid nagu näiteks elu või armastus (Lakoff 1992). Mitmeid vaadeldavaid väljendeid mõistame me tänu oma implitsiitsele teadmusele metafoori **ELU ON TEEKOND** struktuurist: me teame vastavusi kahe mõisteala – elu ja teekond – vahel (Lakoff, Turner 1989: 3, 4). Meie kultuuris on inimesel elus eeldatavasti eesmärgid, sihid; Sündmuse Struktuuri metafoori kohaselt on eesmärgid sihtpunktid ja eesmärgipärane tegevus on iseneslik liikumine sihtpunkti suunas. Metafoori **ELU ON TEEKOND** sihtdomeen on elu ja allikdomeen ruum; inimene on rändaja, kes püüab saavutada oma sihte elus: läheb oma plaanidega edasi, satub kõrvalteele, on sunnitud ringi minema, puutub kokku takistustega jne. Elust teevad teekonna teed, mis viivad sihtpunktide poole. Et selgitada, miks eksisteerivad teatud metafoorsed ülekanded, on m.h oluline pöörata tähelepanu kujundiskeemi struktuurile. Kujundiskeem on meie kujuteldavate interaktsioonide ja mootorika korduv, dünaamiline seaduspära, mis annab meie kogemusele koherentsuse ja struk-

tuuri (Johnson 1990: 113). Paljude metafoorsete ülekannete (konkreetselt, ruumilistelt domeenidelt palju abstraktsematele) aluseks on TEE kujundiskeem. Me mõistame aja kulgu metafoorselt ja see rajaneb liikumisel mööda füüsilist teed. Mentaalseid tegevusi ja operatsioone, mis lõppevad mingi otsustava tulemusega, mõistetakse samuti vastavalt TEE-skeemile; samamoodi kujutatakse protsessi kulgu üldjoontes metafoorselt liikumisena mööda teed mingi lõpppunkti suunas.